

FIGYELŐ

„HÁROMEZER ÖSSZEPRÉSELT NAP”

Márton László: *Árnyas főutca*
Jelenkor, 1999. 147 oldal, 1100 Ft

„Ott voltak, méltósággal, láthatatlan,
Súlytalan szállva hervadt lomb fölött,
Őszi melegben, rezgő levegőben.”

(T. S. Eliot: BURNT NORTON)

1

A képekből indulunk ki – amelyek nem léteznek, hiszen még a foszlányukat sem őrizte meg az emlékezet. Az emlékezetből indulunk ki, az emlékképeket rakosgatjuk egymás mellé, ám a képek hült helyén nincs mire emlékezni. Az árnyak légiés története *kép és emlékezet* közös semmijéből bontakozik ki, s csak ideiglenesen szövetezik a jól ismert szavakkal, a megszokott dikcióval, általában véve az „írói habitus” letagadhatatlan formai jegyeivel, hogy azután – amint csak teheti – leváljon a nyelvről, s újfent tovalibbenjen oda, ahonnan érkezett: a semmibe. Az újabb eltűnés azonban már megváltoztatja a semmi eredendő arculatát, s így bizonyítja, hogy ez a „történet” több, mint illúzió vagy valamiféle nyomasztó látomás, s hogy az árnyak itt vannak most is közöttünk, maradandó nyomokat hagyva maguk után, ha másutt nem, hát az olvasó kedélyén.

Márton László legújabb regénye ugyanis az *árnyak története*, olyan lényeké tehát, akik a létezés valamely másik dimenziójából bukkanak fel; a hagyomány nagyon is változó határai közt pedig azoké, akiket majdnem teljesen megsemmisített egy sötét Korszak, az üdvtörténet elfajzott gyermeke; az a Korszak, amelyik jószerevével már csak az árnyak emlékezetében él. Az árnyak ugyanis „csonka Magyarország” északi szegletén, valahol Balassagyarmat és a frissen visszafoglalt Rozsnyó között egy kisvárosban (?) öltöttek egykor emberi alakot, és éltek emberi életet a már zajló háború, valamint a deportálások idején; olykor-olykor

pedig még tovább, az írói lelemény következtében meg nem élt sorsukat megtoldva egy kevéssel. A mostani, Márton eddig napvilágot látott egyik művéhez sem hasonlítható „regényben” valóban kézen fogva járnak: valóság és annak árnyéka.

Amint kitetszik, a nyári melegben oltalmat kínáló fák helyett a közelmúlt magyar történelmének kényelmetlen tanúi uralják a kisvárosi főutca (korzó) mindkét oldalát, jobbára – de nem kizárólag – „zsidó származású árnyak”, ha tetszik: megannyi *dibbuk* (akik „hozátapadnak” az élőkhöz, nem kérdezve, hogy az utóbbiak kérnek-e a meghitt ragaszkodásból vagy sem), familiáris lények, akik a görög világban a (hiányzó) lelkiismeret helyén az őket gyöttrő moirák szerepét is betöltik. Mindenképpen nagyobb hatalom képviselői tehát, mint akikkel a jámbor szépíró csak úgy elszórakozhat. A mikroklíma, amelyet a regény élénk idéz, vagyis a kisvárosi zsidóság sorsának idilli viszonyata, pontosabban az a néhány felvillanó kép, amelyik tanúságot tesz minderről, Márton részéről kiegészül egyfajta érdekes formai kísérlettel is. Az *ÁRNYAS FŐUTCA* ugyanis eredendően egy hajdani fotógyűjtemény megelevenítő leírása (a klasszikus *ekphraszisz* kései mása) lenne, de e meghatározást illetően bizonytalanság fogja el az embert, hiszen a regény olvastán megtudjuk, hogy olyan fényképgyűjteményről van szó, „amelyet pedig 1944 nyara óta senki halandó nem láthatott” (134.). Ám titokzatos módon a gyűjtemény mégis létezik, mint ahogy minden kétséget kizáróan léteznek az árnyak is, akik tevékenyen inspirálják a róluk szóló történetet. Másrészt pedig azt is megtudjuk, hogy az epika kevés számú, de a regényíró és hőse közötti viszonyt mégis döntően befolyásoló szabályával ellentétben az író csupán nagyon minimális hatalmat engedélyez saját magának; „mivel pedig nem igazi regényt írunk – írja Márton László –, ezért halandó szereplőink változásait nem tudjuk megrajzolni, de még csak megindokolni sem” (129.). Mit jelent akkor ez a „nem igazi regény”? Feltehetőleg azt, hogy az auctor nem képes megteremteni azt a szférát, amit Lévinas az

írás (művészet) és a *fatum* szoros egymáshoz-tartozásának nevez; az írásmű képtelen (illetve: nem szándékozik) egyetlen határozott mozdulattal a jelenből „kicsippenteni” azt az időbuborékot, amely végérvényesen magába zárja a figurák sorsát. Az árnyak ki-be szökdösnek a történet „epikus határain”, a múlt idő réseink, hogy azután a legváratlanabb pillanatokban tűnjenek fel újra.

Az ÁRNYAS FŐUTCA ennek a – ha akarom, fennkölt, ha akarom (a bízást inkább ezt akarom), ironikus – játéknak a jegyzőkönyve, illetve krónikája. Általában véve olyan, mint a forgatás körülményeit rögzítő werkfilm vagy a vágóasztalra került „nyersanyag”. Ám ezen túl már újabb nézőpont, illetve hangnem beiktatására is szükség van, hiszen törvénytelenység, a bűn, a kollektív áldozat – mindaz, ami a néven szólított és családias közelségből ábrázolt árnyak hajdani életének voltaképpen tétje – mindenfajta formai kísérletet, életút-variációt, ironikus felhangot a moralizáló nyelv és az idő túlsó partjára száműz, végérvényesen a *túl*nan foglyaként. Mindaz, ami a regény „hőseivel” elsősorban 1944 körül *megtörténi*, föld-rengésszerűen szakadékokat támaszt az idő egyik és másik partja, a letűnt és az újonnan támadt korszak közé; az elveszett vagy lappangó fényképgyűjtemény a megtörténihez fűző történeti viszonyt illetően akár allegorikus jelentéssel is rendelkezhet.

2

Az árnyak, az idő présében vergődő figurák, akik szép lassan elvesztik testi alakjukat, háromdimenziós jellegüket, és kétdimenzióssá válnak, mint a fotográfia, jobbára nem hagyták ránk örökül az arukat, a múltban lecövekeltek lények legfőbb ismertetőjegyét, hanem „...*mintha félrefordítanak fejüket, vagy mintha ott állnának a hátunk mögött, akárcsak a fényképész, aki maga is az árnyak egyike*” (7.). Ám ha az *arcuk* teljességgel elmosódott is, annál élesebben felismerhető a *tekintetük*, amelyet nem látania kell az embernek, hanem a bőrén éreznie. Legfontosabb dramaturgiai lépésként éppen ezért Márton azt az *ideális tekintetet* keresi, amelyik valamilyen formában visszatükrözi az árnyak történetét; azaz, ahogy a regényben olvasható: „*Nem az ő szemével fogunk nézni, mert akkor az arc és a hozzá tartozó szempár teljes mér-*

tékben a mi képzeletünk szülötte volna, mint az a regényekben és elbeszélésekben lenni szokott, [...] nem, hanem szembe fogunk nézni vele, és olvasni fogunk arcvonásaiban, és a szeméről is leolvassuk a benne tükröződő képet.” (8–9.) Igazából ez az utóbbi mozzanat, a szemben tükröződő kép „leolvasása” a fontos, és ezzel együtt az *írás* és az *olvasás* „normális” sorrendjének a felcserélése.

Az ideális tekintet hordozója végül is két kamasz lány lesz (nehogy egyikük vagy másikuk túlságosan kifáradjon a folyamatos szerepléstől!), az egyiket Gőz Gabynak, a másikat Róth Arankának hívják. S ahogy a bizonytalan, fél-szeg „olvasatok” nyomán a két leány elindul végül is – mindenfajta időrendet és sorshatárt áthágva, hogy belakja és étellel lehelje teli a történet eredendő nyomasztóan üres és kitetlen tájait, úgy népesedik be fokról fokra a lakatlan regénybeli tér is, ahol előbb-utóbb az olvasó is magabiztosan mozog majd.

Mi minden olvasható ki az árnyak tekintetéből? Ebben a különös, tükröbéli, a múlt felé távolodó világban – ahol minden fordítva esik meg – nem a hétköznapi intim pillanataiért való aggodás, hanem az örökkévalóság foszlányainak féltése, nem az életért való szorongás, hanem az aggodalom a halál esetleges visszavonhatósága miatt; amit a *fatum* végérvényesen berekesztett, azt az önkényes írói gondviselés hogyan indíthatná újra el? Pedig az író mindent megtesz azért, hogy a „gondviselői önkény” működésbe lépjen: egyes figurák napjainak számát nagylelkűen megtoldja, másoknak túlélőpozíciót ajándékoz, megint másoknak megkettőzi a pályáját, s ott, ahol a figura egyik fele megadóan lépked áthághatatlan sorsának beteljesülése felé, a másik fél kiválik a munkaszolgálatos transzportból, s megpróbál bejutni egy csillagos házba, ahol nagy eséllyel túléli majd a háborút... Ez a furfangos „kvantumstatisztikai” megoldás – az eseményösszegzés módszerének is lehetne nevezni, ahol a részecske/regényhős képzeletben az összes lehetséges pályát befutja – mindenesetre még hátborzongatóbban engedi megmutatkozni a végzetet, amely éppen azáltal bizonyul „elkerülhetetlennek”, hogy nem akar az előtérbe tolakodni, ráérősen ácsorogva ott áll mindenfajta haladék és kibúvó mögött. A várakozásba belefér az is, hogy az író – megint csak önkényes módon – hol lelassítja a történet filmjét (ilyenkor nem akar elmúlni a tava-

szi vagy kora nyári nap súlytalan lebegése), hol pedig felgyorsítja azt (ilyenkor egy-egy szereplő évtizedeket öregszik egy pillanat alatt).

Ám ha a regény felidézett figuráinak túlnyomó többsége úgy vonul is el előttünk, mintha egy régi némafilm kifakult, esetlenül mozgó alakja lenne, a két narratrix, a két leány már aligha menekülhet meg attól, hogy osztozzon a hagyományos regényhősök sorsában: nekik már félig-meddig önálló, a regényíró fantáziájában gyökerező történetük van. Önálló történetük s ezzel együtt a tekintetről fokozatosan leolvasott önálló arcuk is, amely arc az európai kultúrában a *személylé* levés elkerülhetetlen feltétele. A „proszópon”, a „persona” azonban olyasvalami, amellyel az árnyak nem rendelkeznek, legalábbis az említett hagyomány keretei között nem; csak bizonytalan tekintetük pásztázza az ősök és az utódok útját, továbbá talán álmaik is vannak, ha hinni lehet Pindarosz különös sorának, miszerint „*szkiasz onar anthróposz*”, „*árnyék álma az ember*”. Ezeknek az érthető bizonytalanságokból fakadó elmentmondásoknak Márton László is tudatában van; talán ezért is „szól ki” a szövegből így módon: „*Az írásmű, amelynek a szerző azt a címet adta, hogy »Árnyas fűtca«, a legszűkebb értelmiségi rétegnek szóló olvasmány. Vagy inkább annak sem szól, mert olvasmánynak aligha nevezhető. Miféle olvasmány ez a sok összekuszált, kiforgatott »élménybeszámoló«, aminek még az ellenkezője sem igaz?*” (132.) Legyen. De ha így áll a helyzet, akkor mi más lehet az iménti töredelmes valamósté, mint az egész kusza szövegegyüttes, amelynek ugyebár „a fele sem igaz”?

3

Amennyiben az imént az írónak az árnyak során örködő fatummal szembeni „korlátozott hatalmáról” esett szó, annyiban feltételezhető, hogy a banális életpályától a morális példázatig felemelkedő árnyak létformája a teljes szabadság birodalmához kötődik; ám ez a(z esetleges) feltételezés legalább annyira naiv, mint amennyire hamis. A gátak közé nem szorított, végtelenül áradó folyamhoz hasonlított *hagyomány* irdatlan teréhez mérten szellemi gettóba zárt dibbukok létének értelme és célja az, hogy kitörjenek e feledésgettókból, s az emlékezetnek legalább a foszlányaiába kapaszkodjanak;

magyarán: mások (az élők) megváltó emlékezetében leljenek ideiglenes hazát. Ez a szüntelenül folyó hadakozás a „tapintható” fatum láthatatlan hátterében zajlik, s vele szemben az író dolga annyi, hogy – mintegy friss levegőre vágva – kitárja az ablakszárnyakat. „*És nem áll módunkban kiszabadítani szereplőinket abból a gettóból, a feledésből, amelyet az 1610/1944-es kormányrendeletnél tartósabb kényszerűség jeltölt ki*” – olvasható az iménti gondolatmenet meghosszabbításaként. Az auctor dolga ily módon csak a megfontolt várakozás lehet, hogy úgy mondjam: „a tradíció egészen finom szálaival átszőtt textus létrehozására irányuló kísérlet, valamint az emlékezet és a feledés kettős szorítása által jelképezett roppant prés apró lazításainak, résnyi kinyílásainak kifürkészése. Finom és érzéketlen hasonló formájában ez a kettős prés pontos leírásra is kerül az árnyak történetében. „*Ha felidézünk a történeteket – írja Márton László –, úgy emlékezésbe menekülő életünkkel, ha pedig hagyjuk kárba veszni a történeteket, úgy feledésbe menekülő életünkkel járulunk a magunk módján hozzá, hogy ne történjék semmi. Vagy bezárkózunk a pillanatba, és az elmúlás káprázatákként zajlik észrevétlenül, vagy úgy menekülünk az előző pillanattól a következőbe, ahogy az éjjeli lepke repül egyre szűkülő körökben a gyertyaláng felé; vagy pedig történetek szövögetőjeként, anekdoták ügyes kidomborítójaként járjuk az emlékezés nyomvonalait, ahogyan a háló küllőin és körein a keresztispók szaladgál.*” (49.) Túl azon, hogy az ÁRNYAS FÜTCA – mint „regény” – egyúttal saját szabálytalanul szőtt kommentárjait is magában rejti (elvileg a kritikust vagy az interpretátort is megkíméli attól, hogy túlzásba vigye az értelmezést szorgalmazó erőlködést, s így ennek az írásnak sincs más feladata, mint hogy a „megfelelő” sorrendbe rendezze a belső kommentárokat), az emlékezet és a feledés előbbi kettős prése az elbeszélés időbeli keretét, „*háromezer összepréselt napot*” egyetlen aprócska füzérré illeszti, s úgy nyújtja át az olvasónak, ahogy a bibliai Izrael, illetve Júda királyai ajándékoztak összepréselt datolyát és szőlőt az ünnepre összegyülekezett népnek. A háromezer összepréselt nap krónikája éppen ezért nem egyszerűen a kiszáradt, élettelen dolgok számbavétele és felvonultatása, hanem az engesztelés fanyar ízét még megtartva maga is ajándék.

Miképpen ajándék a kisvárosi fényképész,

Halász Ignác elveszett (mások szerint lappangó) gyűjteményében megbúvó (regény)alakok kiugazított sorsa is – s ez újfent az író figyelemre méltó nagyvonalúságát dicséri –; az árnyaké tehát, akik szorongva, bizonytalanul, arcukon a letagadhatatlan feszültséggel arról a bizonyos *szebb jövőről* álmodnak. S álmodozásuk nem is hiábavaló, a vágyak beteljesülnek, hamarabb, mintsem az árnyak gondolnák: az „árjásított” Gőz-féle vendéglőt – a korabeli nemes szokásoknak megfelelően – az új tulajdonos a „Szebb Jövőhöz” címezi. Akár betér valaki a „Szebb Jövő”-be, akár, miként a régi törzsvendégek, be sem teszi a lábát, mégis kénytelen szembesülni vele. Mindamellet a többség elfogadja az elkövetkező idők nagyvonalú ajándékát. „Zsúfolásig telve a Szebb Jövő” – olvassuk (62.) –, és ez nem is csoda, hiszen a légtalmi megbízott előadására hivatalos a városka apraja-nagyja...

A történet – mint valóban megannyi állókép együttese – nem egy, hanem jóval több keretbe illeszkedik, egészen addig, amíg visszavonhatatlanul véget ér minden, a regényíró hatalma is; amikor „Maguk a keretek zúzódnak össze; senkit sem tudunk többé kívül helyezni rajtuk”. (137.) Addig is azonban az egyik bekeretezett képen kora ősz van, épp hogy elkezdődött az iskolaév, a másikon nyár, a harmadikon múlik a tél, s valahonnan lopakodik a tavasz. A képzelet kísérletező művei, az aprócska sorsvariációk sorjázhatnak tovább, hiszen ha az árnyak szóhoz jutnának, ők is csak az életükről beszélnének.

4

A feledés gettójából kiszabadított árnyak jó ideig csak hunyorognak a történet napjának túl erős fényén, ám amint hozzászoknak a „kinti világ” viszonyaihoz, lényükről alig leplezhető csalódottság árad. S noha csak egyikük szólal meg – néha valóban „kiszól” a történetből –, a többiek pedig némák maradnak, ez az egyetlen árny, Gőz Gaby (akit a szerző éppen ezért „a történet őrangyalának” is nevez) világossá teszi, hogy mi is a dibbukok elvárása: „Az t vártuk az elbeszélőtől, hogy méltó emléket állít szeretteinknek. Az t vártuk tőle, hogy a fényképeknél maradandóbb és magasabb módon örökíti meg őket. Az t vártuk, hogy a fotókon látható személyekből és jelenetekből a valóságnak megfelelő, hiteles képet állít össze, amely részvétet kelt az olvasóban,

és a mi fájdalomunkat felébreszti az ő lelkében is. Nem ez történt.” (131–132.) Mintha csak a hajdani marxista-leninista irodalomtankönyveket olvasnánk (hogyan kell jó olvasónaplót készíteni), elegejtve Arisztotelész POÉTIKÁ-jának a katharsziszra vonatkozó részeivel. Ha eddig nem tűnt volna föl, az olvasóban most már végképp fölébredhet a gyanú, az író nem csupán őt, hanem saját magát is szórakoztatja; ha patetikus akar lenni, ha éppen megfontolt és józan, de még ha szabadjára engedi a fantáziáját, akkor is mindig *ironizál*.

Ez ironikus beállítások közül az egyik legszébb a Magyar Haza géniuszának (kiszolgáltatott tetszhalott nőalak, aki a fontos történelmi pillanatokban az igazak Csipkerózsika-álmát alussza, s szinte lehetetlen felköltöni) a megjelenése – Áldassy Armand ferences szerzetesnek a magyar történelmet kissé átértelmező elbeszélésében. „Amikor pedig bementünk a várba – mondja Armand atya –, és János páter vezetett bennünket, az a Badányi János, aki a nagyságos fejedelem tanítója volt, akkor láttuk, hogy ott fekszik a ravatalon egy nőalak: ő volt a Magyar Haza géniusza, de nem halt meg, hanem csak tetszhalott állapotban leledzett, és arra várt, hogy jöjjön a megmentő király, aki majd megszabadítja a bilincseitől.” (32–33.) A regény történetében megbúvó belső történet, a ferenceseké, a XVII. század végétől egészen a XX. század 40-es éveinek közepéig ível. (Márton kedvenc időszaka éppen ez: a XVI. századtól a XVIII. századig terjedő kor, középpontjában a barokk allegóriával; „történelminek” mondható színművei, illetve regényei közül a Báthory Zsigmond-dráma, A NAGRATÓRÓ, valamint a JACOB WUNSCHWITZ IGAZ TÖRTÉNETE is ekkor játszódik.) Bizonyos értelemben az árnyak históriája tekinthető úgy is, mint a ferencesek „helytörténetéhez” íródott függelék. A mindenkori történelemformálókat, a városba bevuló délceg hadfiakat délceg árnyak követik. Egészen intim viszony jön így létre a „letűnt hétköznapi” embere és az olvasó között (a regényíróról nem is beszélve); de ami még fontosabb: egyfajta módszertani elv bontakozik itt ki, olyan elv, amelyik a (még) megélhető múlttal szembeni viszonyt a megfakult, elmosódott fényképek rakosgatásához, bön-gészgetéséhez hasonlítja, még akkor is, ha a múltat faggató pontosan tudja, az elveszettnek hitt fotógyűjtemény valójában sohasem létezett.

Az árnyakról, az egyre távolodó „közelmúlt-ról”, ezzel együtt a magyarországi holocaust történetéről készült amúgy sem túl nagy számú művészeti dokumentum között meglehetősen kevés az olyan intim, csak néhány emlékezetfelvillanásra építő mű, mint amilyen Márton Lászlóé, amelyik kísérletező, (ön)ironikus jellege ellenére képes valamit felmutatni a regényműfaj eredendő, *epikus sodrából* is. Módszertani értelemben pedig magukat „az elsodortakat” úgy, ahogy – a hasonló szinte kényszerű érvénnyel követeli magát – egyik legszebb versében, AZ ELSODORTAK-ban Kálnoky alakítja át száguldó mozgófilmmé az emlékezetből felmerülő állóképet, az egri főutcat a 30-as években; az árnyakat tehát, akik persze nem akarnak leperegni a film valamelyik jelenetével együtt, hanem egyszerűen csak maradni akarnak, jelen lenni, az élet hétköznapi, banális jeleneteinek bármelyikében. Mindenfajta történetírói erudíció abban leli örömét, ha az elmúlásra ítélt valóban áldozatává válik az elmúlásnak, a történetírás – mondhatni – innen kezdődik (jóllehet a műfaj kezdetei éppen az ellenkező feltételeken alapultak!); a művészi megőrkítés elve viszont pontosan az ellenkező szándék beteljesítésén fáradozik: hogy az elmúlásra ítéltet megszabadítsa az iménti áldozat szerepéből. A „szabadítás”, természetesen maga a definiálhatatlan művészi gesztus, a *holokausztos*, a teljes égőáldozat áldozataival kapcsolatban pedig különös jelentőségre tesz szert. Hiszen az árnyak, akik a fikatív vagy valós fényképlényüket ránk testálták, még sorsuk beteljesedése előtt vannak. Mi az értelme ebben az esetben az előbb említett *szabadításnak*?

Mindenesetre ezek a mozgóképek – egy kisvárosi fényképész feltételezhető beállításainak megfelelően – az idillből vagy legalábbis a pusztulást megelőző utolsó békés hétköznapiok mindig féltémekelődő harmóniájából indulnak ki; a számomra egyértelműen *filmszerűnek* érzett Márton-regényben nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy a holocaustot feldolgozó közép-európai filmművészet legnagyobb remekeiben, az ÜZLET A KORZÓN-ban vagy A HULLAÉGETŐ-ben történik. (A magyar filmtörténet az iménti példákhoz mérten egy majdnem sikerült, hasonló jellegű kísérlettel dicsekedhet, a Rónay György ESTI GYORS című regényéből készült UTÓSZÉZON című Fábry-művel.

Itt ugyan az allegória képei szinte fölfalják a finoman elsuhanó hajdani pillanatokot, ám az „antivilág” képviselőjeként fellépő öregek tragikus kara zseniális alakítást nyújt. Pedig idillről szó sincs, az idill csak a kontraszt kedvéért kerül az elbeszélés rendjébe; helyette a szorongás egyre nyúló árnyékai tűnnek fel mindennütt, ahogy lemenőfélben a történet napja. Amíg tehát egyáltalán látunk valamit, a szürkület, a félhomály színei követnek. A szándékosan bizonytalan s a fatum rendjéből kiszakítani vágyott elbeszélésnek – mondhatni – ilyen az alapötöne.

Mindezt természetesen úgy kell elképzelnünk, hogy a már többször (és szándékosan) *dibbuknak* nevezett árnyak – az őket megnevezve életre hívó körülbelül XVII. századi német és kelet-európai zsidó környezet szóhasználatának megfelelően – a szörnyűséges emberi bűnök kivételései; csak az emberi vétkek nyithatnak számukra kaput ahhoz, hogy besurranjanak ebbe a világba, az emberi történelembe és az emberi testbe, s ily módon követeljék, kényszerítsék ki a rájuk való emlékeztést. Igazi létformájuk az emlékezet általi kiírozás. *Kívülről* jönnek (egyik nevük is ez: *Dibbuk* min ha-hicónim; *kívülről* való *dibbuk*), s *kívülre* is térnek vissza, ha akad olyan erő, amely képes kiűzni az árnyakat. De ez már végképp ellene mondana a regény és írója intenciójának, hiszen – ha jól értem – az otthonosan szellemi lények időleges inváziójáról beszél: „*Szívükben egymás iránti kiengesztelődéssel suhannak el az árnyak egykori otthonaik előtt, ahol nincsenek otthon többé.*” (147.) Nem kell tehát „kiűzni” őket, eltűnnek maguktól is.

5

Az elbeszél textus, a párkák és a regényíró „közös szövevénye” pontosan olyan pókháló-finomságú, tehát sérülékeny és esetleges, mint amilyen légies és tűnékeny az emlékképek sorjázása: az elbeszélő és az olvasó képzeletében kikényszerített múlt. A hétköznapiok intim jelenetei mellett az úgynevezett „hósi mozzanatok” táplálják ezt a bizonyos kényszerszülő erőt; olyan apróbb vagy jelentősebb mozzanatok, amelyeket az alkotó – törékeny véderőműként ugyan, de – szembehelyezhet a sokat emlegetett fatum hatalmával. A heroikus sors – il-

letve a hérosz sorsa – végül szintén behódol a végzetnek (sőt egyfajta paradigmának is számít a „behódolás” tekintetében), ám mégis egy nagy élet nyomait – a *hírrevet* – hagyja maga után. A múltból megidézett árnyak bevonulása, majd helyet foglalása a kisváros főutcájának két oldalán azonban távolról sem ilyen, heroiki tett; s a hajdani hús-vér lények cselekedetei közt sem fedezhető fel semmi hasonló. Sőt a rettenet hátterében vagy banális dolgok húzódnak meg, vagy olyasfajta morbid ostobaság, amelyik – úgy tűnik – az emberből egyszerűen kiirthatatlan. „...1946 nyarán terjedt el az országban – írja Márton – az »auschwitz keltetőgépről« szóló tréfa, megtoldva azzal az elmésséggel, hogy: többen jöttek vissza, mint ahányat elvittek; és persze bármennyire megvetjük is azokat az emberi lényeket, akiknek ilyen tréfák jutnak eszükbe, mégis inkább azon álmélkodunk, hogy viszonylag csekély szellemi képességekkel milyen könnyen lehet egy-két szóba annyi történelmi tapasztalatot sűríteni, amennyiről az ókori cinikusok nem is álmódhattak volna. Álmélkodunk, mennyire jelentéktelen emberek milyen könnyen megrendíthetik az igazságba vetett bizalmat, úgyhogy emberöltők óta már egyéb sem zajlik, mint az igazságba vetett bizalom folytonos megrendülése; álmélkodunk, hogy még mindig van rajta mit megrendíteni.” (84–85.)

A könyv 25. oldalán tűnik föl Krebs Hermann, aki a történet színteréül szolgáló kisváros rabbija, s aki (minthogy nem maradt fenn utána sem fénykép, sem egyéb dokumentum, hát feltételezésekre vagyunk utalva) „feltehetőleg” Franz Rosenzweig főművét, A MEGVÁL-TÁS CSILLAGÁ-T fordítja magyarra (ha már az úgynevezett valóságban eddig úgysem fordította le senki!), ugyancsak feltehetőleg Reb Daniél Sofét évtizedeken át végzett fordításkísérletei alapján. Krebs Hermann az árnyak hajdani életének legmagasabb szabadságfokát példázza, miután ő az, aki az imént hiányolt „heroiki cselekedet” – ha csak rituális értelemben is, de – végrehajtja. A héber kalendárium szerinti Ádár hónap közepén, azaz február vége táján, a távolodó tél és a közeledő tavasz metafizikai határán Krebs rabbi elmondja hívei előtt purimi beszédét. Bármily katasztrófa fenyegetése, sőt életveszély közepette is a purimi beszéd hagyományosan csak egyvalamiről szólhat: a kitartásról, az élet akarásáról, az örömről; egyszóval a győzelemről, amely talán sohasem volt olyan távol a kelet-európai zsidó közösségek életében, mint éppen itt és ekkor,

az árnyak históriájában. Ám a rabbi – a prédikációban fölelevenítve a két és fél ezer évvel korábban történeteket, Eszter királynői méltóságát, amely az Örökkévaló részéről csak és kizárólag azért adatott, hogy a zsidó leány elhárítsa a népére leselkedő halálos veszedelmet, Mordekháj felemeltetését és az amalekita Hámán gyászos bukását – kitartásra buzdít, az eljövendő illatát érezve meg a még bujkáló kora tavaszban: „Olyan lombok hallatszanak a szél zúgásában, amelyek még nincsenek meg, és annyi erőt sugároz a nap az emberek homlokára, hogy azazal, ha csakugyan erő volna benne, fel tudná olvasztani a patakok jegét.” (135.) A hívek imádkozzának azért, fűzi tovább mondandóját Krebs Hermann, hogy újabb Eszter királyné támadjon, hiszen nagy a cőresz, legalább akkora, mint a bibliai történet idején Susán városában és az egész hatalmas Perzsa Birodalomban. A purimi prédikáció az árnyak hajdani történetének keretbe foglalója, sőt nem csupán a történeté, hanem a köréje fonható egész hagyományé is. „Így beszél, vagy ehhez hasonlókat mond Krebs Hermann – olvasható a regényben –, az utolsó rabbi történetünk utolsó pillanatában, amikor vége a télnek, és a napnak is vége van. Történetünk ezen a végső ponton, és ezt kénytelenek vagyunk megengedni, sőt előmozdítani, szilánkjaira hull szét.” (137.)

Ami pedig ezután – a könyv időrendi értelemben vett befejezése gyanánt – következik, egyfajta haláltáncszerű tablókép, az a hol költői, hol ironikus, hol pedig az abszurdba hajlóan morbid Márton-féle történet méltó lezárása. Krebs Hermann beszédét a helyi iskola növendékeinek Purim-Spielje követi, ahol Róth Aranka – magyaros menyasszonyi ruhában – a Magyar Haza géniuszát alakítja (hiszen nemcsak a honi zsidóság, hanem az ország is nagy bajban van); majd hazafias népünnepély következik, ahol tánca perdülnék az egykori árnyak és a túlélők egyaránt; mise a szabad ég alatt... Közben a fényképek (mind?) kifehérednek („Fekete víz folyik az Ipolyban, sűrű és átlátszatlan. Fényképek úsznak benne, fehér hasukkal fölfelé”, 145.), s ezzel együtt a „nyílt” színen felvonulnak a magyar jövendő letéteményesei, a jellem és a férfiaság bajnokai: „Becsületes arcú, délceg csendőrök. Jóságos keretlegények. Falvédőről és mézeskalács szivőrl szakasztott, rózsatőről metasztett nyilasok. Még egy kifestőkönyvbe illő, mosolygós SS-kommandó is körülveszi a tájat; kolbászból fonják a szögesdrót kerítést.” (147.)

Kinek az emlékeiben „fér el” ennyi „szilánk” az árnyak valószínűleg a maga „egészében” sohasem összefüggő, méltósággal hömpölygő, epikus történetéből? Rejtély, hiszen még az emlékfoszlanások, a töredékek is tovább aprózódnak, s a regényíró pazarló bőkezűséggel méri a pusztulást: nem elég, hogy az árszítás idején Halász Ignác fényképész műhelyét kifosztják, majd felgyújtják, a rejtélyes módon mégis megmaradt fotók „kifehérednek”, végül az Ipoly (Akherón és Léthe egyszerre) „fekete vizében” úsznak tovább – ki tudja, merre? Egyszerrel strapabíró árnyak ezek, akik mindent elviselnek, csak egyet nem: hogy elfeledjük őket. Bizonyára ezért vonultak fel a hajdani kisvárosi korzó mindkét oldalán, s ezért vannak emlékekből szőtt fátylat saját történetük köré.

6

A feledés ellen hadakozó légnemű lények között – „akiket” eddig megpróbáltam számba venni – egy valódi „metafizikai túlélő” is akad. Idézőjelben vett túlélőről van szó persze, hiszen ebben a pozícióban egy, a személynél is fontosabb valamit szeretnék megemlíteni. Ez a valami pedig a *név*, amely a zsidó s általában a bibliai hagyományban a létezők szellemi orientációjának – és ily módon létezésének is – legfontosabb letéteményese. Ebben az értelemben említi Márton László az egyik „ideális tekintet” megtestesítőjének, Róth Arának titkos, emlékeztető nevét, az úgynevezett „pószeg”-et, amely arra való, hogy „emlékeztesse” az Örökkévalót – ki az, aki örömeiben vagy éppen szorultságában hozzá fordul. A pószeg olyan – jobbára bibliai – szövegrészlet, mondat, amelynek az első és az utolsó betűje meg kell hogy egyezzen a név első és utolsó betűjével. Róth Aranka pószege az „Eszter”, ugyanaz, mint a zsidók egykori megmentőjéé; a rejtvény pedig a 20. zsoltár 8. verséből származik: „*Emez a szekereket, amaz a lovakat, mi az Örökkévaló Isten nevét emlegetjük immár.*”

A megfelelő szórend kedvéért a fenti módon alakított zsoltármondat az eredetiben többféle jelentést is hordozhat; a közkeletű megoldás így hangzik: „*Ezek a harci kocsikat, azok a paripákat, mi viszont Istenünknek, az Úrnak a nevét emlegetjük [dicsekedve].*” Ám a héber „*besém... nazkir*” formula úgy is érthe-

tő, hogy: „*a mi Istenünknek, az Úrnak a nevében emlékeztetünk/emlékeződünk*”. Vagyis az eljövendő korszakok embere az emléktelenség összefüggő víztömegein is meg fogja találni azokat az aprócska szigeteket, ahol a múlt „mazkir”-jainak (emlékeztetőinek) beteljesült akaratként, vágyaiként él tovább; ám csakis annak a nevében, aki az emlékezést, mint *micvát* (parancsot) törvénybe iktatta. Végül a pószeg funkciója is ez; a bizonytalan etimológiájú szó igei gyöke szintén az egyik zsoltárversben bukkan fel, a 48. zsoltár 14. versében. A Nagy Király városáról szólván a zsoltáros – a közvetlen kontextust is felidézve – a következőket mondja: „*Kerüljétek meg Cijjont, járjátok körül, vegyétek számba tornyait. Jól jegyezzétek meg bástyáit, járjátok be palotáit [paszgu armenótehát], hogy számot adhassatok róla az eljövendő nemzedéknek*” (ledór aharon; Zs. 48, 13–14.).

Ha egy (vagy több) nemzedék valamilyen oknál fogva nem vehette-(veheti) birtokba örökségét, elődeinek *számadását* – ahogy ez az ÁRNYAS FÓUTCA hőseinek tragikus sorsa miatt bekövetkezett –, mi mást is tehetne, mint hogy *bejárja* a Történet Urának palotáit (az ottani kincstárakban együtt található a szilánkokra hasadt emlékezet valamennyi szertegurult ékköve), s talán megérti majd: jelenbe révedt tekintetünk elől hová „suhantak el” Márton László elbeszéléseinek „hősei”, a regényes sorús árnyak.

Rugási Gyula

„OTTHONA: KÉT SZÉK KÖZÖTT”

Szakács Eszter: *Másik hely, másik idő*

Széphalom Könyvműhely, 1999. 64 oldal, 650 Ft

Szakács Eszter hangja lényegében már megvolt az első kötetében (HALAK KERTJE, 1993). Verselési technikája sem sokat változott azóta. Általában strófikusan szerkeszt, három- vagy négy soros egységekben (amelyeket az első kötetben olykor párosával összefog a rím), s ahogy ezek sorjázhatnak egymás után, lassan töl-